

TÜRK İSTİKLÂL SAVAŞI DÖNEMİ'NDE “RUM-ERMENİ İŞBİRLİĞİ”

Yrd. Doç. Dr. Bülent ATALAY*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde, Rumlar ve Ermeniler, yüzyıllarca Osmanlı toplumunun bir parçası olarak yaşadılar. Bu unsurlar Türk müsamahası sayesinde bütün kültürel ve dinî özelliklerini muhafaza ettiler. Böyle olmasına rağmen XVIII. yüzyıl ve sonrasında dünyadaki gelişmelere aynı oranda ayak uyduramayan Osmanlı Devleti'ne, Avrupa Devletlerinin baskısının açıkça hissedilmesiyle Rumlar ve Ermeniler, Türkler karşısında ayrıcalıklı bir konuma geldiler. Türkler açısından ortaya çıkan bu olumsuz durum, Türk milliyetçiliğini canlandırırken, Rumları ve Ermenileri birbirlerine daha da yaklaştırdı. Osmanlı Devleti üzerinde aynı amaçları ve farklı hesapları olan Rusya, İngiltere, Fransa ve ABD gibi devletler, Rumları ve Ermenileri kendi çıkarları için kullanmak istediler. Birer Osmanlı Kurumu olan patrikhaneler, emperyalist politikalara alet oldular ve adı geçen devletlerle fiilen işbirliği yapmaya başladılar. Türkler açısından, işbirliğinin hem Rum-Ermeni, hem de Müttefikler-Rum-Ermeni boyutunun en yoğun ve en açık olarak hissedildiği dönem, I. Dünya Savaşı ve Türk Millî Mücadelesi dönemleridir Zaten var olan ve I. Dünya Savaşı'yla somut bir şekilde hissedilen Rum ve Ermeni beraberliği, Türk Millî Mücadelesi ile birlikte açık bir şekilde “*Rum-Ermeni İşbirliği*”ne dönüştürüldü. Fakat Türk milleti, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirdiği en büyük anti-emperyalist savaşta elde ettiği başarı ile bu işbirliğini dağıtarak hayata geçirilmesine engel oldu. Bu demek değildir ki daha sonra benzer durumlar bir daha ortaya çıkmayacak. Tarih elbette barışın kıymetini anlamak için çok önemlidir ve muhakkak bu manada yorumlanmalıdır. Mutlaka bu toprakların insanları “*Sevr Sendromu*”ndan kurtulmalıdır. Fakat aynı zamanda “*Sevr Şartları*”nı da unutmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Rumlar, Ermeniler, İşbirliği, Türk, Mücadele.

* Trakya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

“GREEK- ARMENIAN COOPERATION” IN THE TURKISH INDEPENDENCE WAR PERIOD

ABSTRACT

The Greeks and Armenians inhabited in Ottoman Empire as a part of Ottoman community. These elements keep their cultural and religious characteristics thanks to Turkish people’s tolerance. Ottoman Empire could not adapt to the developments in the world in the XVIIIth century and afterwards evenly. Accordingly, the pressure of European countries on the Ottoman Empire increased. The Greeks and Armenians benefiting from this gained a more privileged status than Turks. While this circumstance revived Turkish nationalism, the relations between Greeks and Armenians became very strong. The countries such as Russia, England, France and the USA that would like to divide the Ottoman Empire supported / upheld this cooperation. The Greek- Armenian cooperation which had already been available and had concretely been realized through the First World War was evidently converted into “Greek- Armenian Collaboration” together with the Turkish War of Independence. However, Turkish nation prevented this collaboration from being put into practice by breaking this up via the success obtained in the biggest anti-imperialist war under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk. History is absolutely very important to grasp the value of peace and should be interpreted in this sense. The people in this land should get rid of “Sevres Syndrome” certainly. Nevertheless, they also should not forget “The Treaty Terms of Sevres”.

Key Words: Greeks, Armenians, Cooperation, Turk, Struggle; Het Gevecht.

Giriş

Osmanlı Devleti’nin önce reayası sonra da tebaası olarak Rumlar ve Ermeniler yüzyıllarca Osmanlı toplumunun bir parçası olarak yaşadılar. Bugün işleyişi, hatta olup olmadığına dair üzerinde soru işaretleri bulunan, ancak geniş bir hoşgörü/tolerans/müsamaha¹ olarak tanımlayabildiğimiz ve genel-

¹ Müsamaha hakkında bkz. Mehmet Gündem, “Tarihten Kaçamayız”, **İlber Ortaylı İle Tarihin Sınırlarına Yolculuk**, (Yay. Haz. Mustafa Armağan), İstanbul 2002, s. 106; Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Devri Türk Kültür ve Medeniyetinin Temel Özellikleri”, **Türkler**, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), IX, Ankara 2002, s. 57 vd.

geçer şekliyle “Millet Sistemi”² olarak adlandırılan yapı içerisinde belirtilen unsurlar, Osmanlı Coğrafyası üzerinde varlıklarını sürdürdüler. Rumlar ve Ermeniler, tarihî süreç içerisinde kendi patrikhaneleri etrafında teşkilatlanarak kültürel özelliklerini muhafaza ettiler. Rum ve Ermeni Patrikhaneleri, Osmanlı Devleti’nin güçlü olduğu dönemlerde dünya siyasetine yön verirken yararlandığı kurumlarındandı. Fakat daha sonra dünyadaki gelişmelere ayak uyduramayan aynı devlette, bu defa da sistemin tıkanmasında ve öni alınamayan çöküşe doğru hızla gidilirken, adı geçen kurumların olumsuz anlamda çok etkili oldukları reddi mümkün olmayan tarihî bir gerçektir.

Osmanlı Devleti’nde merkezî yönetim uzun bir süre, tebaasının farklılıklarının ibadethaneleri dışında farkında bile olmak istemediği gibi³, farklı ibadethanelerin aynı yerleşke içerisinde bir arada bulunabilecekleri müsamaha ortamını tesis edebilecek derecede geniş gönüllülük fikrine sahip olup, bunu uygulamada da gösterdi. Lakin XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Avrupa’nın kapitalist etkisi ve emperyalist baskısının Osmanlı Devleti’nde açıkça ve artarak hissedilmesiyle birlikte gayrimüslimler, Türkler karşısında ayrıcalıklı bir konuma geldiler. Türkiye’nin demokratikleşme sürecinde; Tanzimat ve Islahat Fermanları ile I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde bütün tebaa için siyasî ve sosyal eşitliğin getirilmesi, zaten var olan dengesizliği tamamen Rumların ve Ermenilerin lehine değiştirdi. Türkler açısından ortaya çıkan bu olumsuzluklar, bir taraftan Türk milliyetçiliğini canlandırırken⁴, diğer taraftan da Rumları ve Ermenileri birbirlerine yaklaştırmaya başladı. Buna bağlı olarak adı geçen patrikhaneler, yenileşme hareketlerine karşı sert bir şekilde muhalefet ettiler. Aslında Rumlar ve Ermeniler ferdî olarak, belirtilen dönemlerde yapılan yenileşme hareketlerinden olumlu etkilenerek memnuniyetlerini gizlemeyen gayrimüslim unsurlardı⁵. Fakat bu duruma sürekli bir şekilde başta patrikler olmak üzere hemen hemen bütün din görevlileri,⁶ cemaat mensuplarının devletle aracısız doğrudan te-

² Millet sistemi hakkında bkz. Benjamin Braude, “Millet Sisteminin İlginç Tarihi”, **Osmanlılar**, IV, (Editör: Güler Eren), Ankara 1999, s. 245–254.

³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi -Islahat Fermanı Devri (1856–1861)-**, VI, Ankara 1988, s. 274.

⁴ François Geogon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876–1935)**, (Çev. Alev Er), İstanbul 1996, s. 78.

⁵ E. Engelhard, **Türkiye ve Tanzimat –Devlet-i Osmaniye’nin Tarih-i Islahatı-** (Mütercim Ali Reşad), İstanbul 1328, s. 123–130.

⁶ E. Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi-Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789–1856)**, V, Ankara 1988, s. 187; Salâhi R. Sonyel, “Tanzimat ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Gayri Müslim Uyrukları Üzerindeki Etkileri”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu** (Ankara 31 Ekim–3 Kasım 1989), Ankara 1994, s. 344–345; **İkdam**, 18 Nisan 1326/1 Mayıs 1910.

masa geçebilecek olmaları ve kendilerinin kurum düzeyinde maddî ve manevî etkilerinin azalacağını tahmin etmekte güçlük çekmediklerinden dolayı karşı çıktılar.

Patrikhanelerin bu memnuniyetsizlikleri, Osmanlı Devleti üzerinde aynı amaçları ve farklı hesapları olan Rusya, İngiltere, Fransa ve ABD gibi devletlerde, durumu kendi çıkarları için kullanma isteklerini arttırdı. Birer Osmanlı Kurumu olan patrikhaneler, emperyalist politikalara alet oldular ve adı geçen devletlerle fiilen birlikte⁷ hareket etmeye başladılar. Zaten Emperyalist Devletler, patrikhanelerin Osmanlı Devleti'ne karşı giriştikleri faaliyetlerine “*İslâm-Hıristiyan Mücadelesi*” olarak bakmakta tereddüt etmemekteydiler. Bu durum pek gizlenmeye çalışılmadığı gibi Türkiye ile ilgili meselelerde aynı bakış açısının devam ettiği ve Türklerin aleyhine; işbirliğinin hem “*Rum-Ermeni*”, hem de “*Müttefikler-Rum-Ermeni*” boyutunun en yoğun ve en açık olarak hissedildiği dönem, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Türk Millî Mücadelesi dönemleridir. Bu işbirliği noktasında belirtilen dönemlerde Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde dahi, Rum ve Ermeni mebuslar kendileriyle ilgili pek çok konuda beraber⁸ hareket etmeye özen gösterdiler. Bu özen gayrimüslim mebusların dâhil oldukları patrikhaneleri veya patrikhaneler, cemaatlerine mensup olan mebusları denetim altında tutarak ve eşgüdümlü bir şekilde birbirlerini etkileyerek diri tutmaya çalıştılar.

Rum-Ermeni işbirliği hususunda özellikle Fener Rum Patrikhanesi, Emperyalist Devletlerin bilinen tavrını güçlendirmek ve desteklerini arttırmak amacıyla Ermenileri de yanına almaya çalıştı⁹. Bunda dinî ayniliğin yanında Ermenilerin, Hıristiyanlığı resmen kabul eden ilk millet¹⁰ olmalarının da etkisi göz ardı edilemez. Emperyalist Devletlerin, dindaşları olduğu için Osmanlı Devleti tebaası Rumları ve Ermenileri sürekli mağdur ve mazlum gördükleri yetmiyormuş gibi, dünya kamuoyuna da bu şekilde yansıtılar. Ayrıca aynı zamanda da adı geçen unsurları kışkırtacak her türlü pervasız açıklamayı yapmaktan geri durmadılar. Mesela Başkan Wilson 18 Aralık 1916 tarihli yayınladığı barış notasıyla; “*Türklerin kanlı zulümleri altında tutulan milletlerin kurtarılması*”¹¹ amacıyla

⁷ Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, **Komitacılar**, İstanbul 1972, s. 20 vd.

⁸ Tayyib Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, I, Ankara 1959, s. 6.

⁹ Seçil Akgün, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesi'ne Dair) Raporu Kurtuluş Savaşı Başlangıcında**, İstanbul 1981, s. 14.

¹⁰ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara 1993, s. 278.

¹¹ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1991, s. 36.

savaşıklarını ifade ederek, Türklere yönelik uyguladıkları tahripkâr politikalarına meşruiyet kazandırmak istedi. Müttefiklerin, Türklere karşı kin ve nefretlerini yine açık bir şekilde 20 Mart 1917’de gerçekleştirilen Dominyonlar Konferansında Lloyd George¹²; “*Türklerin, dünyanın en verimli topraklarını çok kötü bir biçimde yönettiklerini, bu toprakların dünyanın saadet ve refahı için kazandırılması gerektiğini ...*” ifade ederek ortaya koydu. Bu tür açıklamalar Rum ve Ermeni Patrikhanelerinin ve bunlara bağlı olarak hareket eden Rum ve Ermeni çetelerinin¹³ Türkiye’nin değişik yerlerinde, Türklere karşı gerçekleştirdikleri saldırılarını artırmalarına sebep oldu.

Rum ve Ermeni Yakınlaşmasının Rum-Ermeni İşbirliğine Dönüşürülmesi ve Faaliyetleri

Osmanlı Devleti son yüz elli yılda pek çok savaş kaybetmişti. Fakat millet-i hâkime konumunda olan Türkler, hiçbir dönemde başta İstanbul olmak üzere, vatanlarında acı ve ızdırabı çağrıştıran kavramları bu derece derin hissetmemişlerdi. Resmen “*Müttefiklerin Himayesi/Koruması*”¹⁴ denilen uygulama Emperyalist Devletlerin, Türkiye ile ilgili düşüncelerini hayata geçirme safhasında Rumların ve Ermenilerin himaye adı altında Türklere karşı hıyanetlerini gerçekleştirmeleri için tahrik ve teşvik edildikleri fiilen işgalden başka bir şey değildi.

Müttefiklerin bu tavrından cesaret alan gayrimüslim din görevlileri¹⁵ toplumun huzurunu bozan hareketlerin merkezinde yer alırlarken, Rum ve Ermeni mebuslar, Mondros Mütarekesi’nden hemen sonra Osmanlı Mebuslar Meclisi’nde 4 Kasım 1918’de, 1915 sevk ve iskânı¹⁶ sırasında Rumlara ve Ermenilere karşı işlendiğini iddia ettikleri suçlamalarla ilgili sorumluların cezalandırılmasını isteyecek cesareti buldular.¹⁷ Gayrimüslim mebusların düşüncelerini hayata geçirme noktasında zamanlamaları çok isabetliydi. Kısa bir süre sonra işgal ordularının öncü kuvvetleri de 7 Ka-

¹² Kâmuran Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, Ankara 1986, s. 22.

¹³ Dâhiliye Nezareti’nden, Üçüncü Ordu Kumandanı Vehib Paşa’ya gönderilen 1 Haziran 1334/1918 tarihli şifre telgraf: BOA, *DH-ŞFR*, Nr. 88/12.

¹⁴ Alan Palmer, **Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Tarihi**, (Çev. Belkis Çorakçı Dişbudak), İstanbul 1993, s. 387.

¹⁵ **Tasvir-i Efkâr**, 14 Nisan 1334/1918.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., H. Özdemir, K. Çiçek, Ö. Turan, R. Çalık, Y. Halaçoğlu, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, Ankara 2004.

¹⁷ **Minber**, 5 Teşrinisani 1334/5 Kasım 1918.

sım 1918’de İstanbul’a geldiler. Bunlar Rumlar ve Ermenilerden oluşan bir topluluk sevinç gösterileriyle karşıladı.¹⁸

Türkiye’de, başta İngiltere olmak üzere bütün Müttefik Devletler temsilcileri coşkulu bir şekilde karşılanırlarken aynı zamanda öncelikle İngiltere’deki Rum ve Ermeni temsilcileri İstanbul’daki Müttefik Devletler temsilcilerine çektikleri telgrafla yardımlarından dolayı tebrik ederlerken, “*Türk zulmünden*”¹⁹ kurtarılmaları doğrultusunda da beklentilerini dile getirdiler. Olaylar Rumların ve Ermenilerin telgraflarında belirttikleri beklentileriyle doğru orantılı olarak gelişti. Bu süreçte 13 Kasım 1918’de İstanbul’a gelen Müttefik Devletlere ait filo ile Müttefik askerleri bundan önce olduğu gibi Ermeniler ve Rumlar tarafından birlikte “*yaşa*” nidalarıyla “*hoş geldiniz*” sedalarıyla büyük bir coşkuyla karşılandı²⁰. Hıristiyanlar bu karşılama törenlerinin semeresini hemen almaya başladılar ve 18 Kasım 1918’de İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Caltrophe, tutuklu bulunan Rumların ve Ermenilerin serbest bırakılmalarını istedi²¹. İstanbul’da bunlar olurken, yine aynı gün L. George²², İngiliz Parlamentosunda yaptığı konuşmada Rumları ve Ermenileri Türk hâkimiyetinden kurtaracaklarını ifade etti. Bu tarz açıklamalar Türkiye’de yaşayan Rumların ve Ermenilerin hiç çekinmeden rahat ve pervasız bir şekilde hareket etmelerine zemin hazırladı.

Rum Patrikhanesi, mevcut durumu büyük ülküleri açısından tarihî bir fırsat olarak gördüğünden Mondros Mütarekesi’nden sonra bütün Rumların birlikte hareket ettiklerini hem Müttefiklere, hem de Ermenilere göstermek amacıyla “*Millî Komite*”²³ adıyla yeni bir birim oluşturdu. Ayrıca patrikhanede adı geçen komite ile düzenli ve üst düzeyde irtibat sağlanması için bünyesinde, patrikhanenin himayesinde bulunan birçok cemiyet temsilcisinin de bulunduğu “*Millî Merkez Komitesi*”²⁴ tesis edildi.

Rum Patrikhanesi’ndeki bu teşkilatlanma ve çabalar karşılıksız kalmadı. Türkiye topraklarında mevcut yapıyı değiştirme hususunda Rumlardan aşağı kalmayan Ermeniler, Müttefik temsilcilerinin yaptıkları açıklamalar

¹⁸ *Sabah*, 8 Teşrinisani 1334/8Kasım 1918.

¹⁹ Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, (Hakkı Devrim), İstanbul 1974, s. 185.

²⁰ *Minber*, 14 Teşrinisani 1334/14 Kasım 1918.

²¹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros’tan Mudanya’ya Kadar (30 Ekim 1918–11 Ekim 1922)*, Ankara 1989, s. 5.

²² *Aynı eser*, s. 5.

²³ Alexis Alexandris, *The Greek Minority Of Istanbul And Greek-Turkish Relations 1918–1974*, Athens 1983, s. 56.

²⁴ BOA, *BEO*, nr. 343454, 18 Haziran 1335/1919.

ve verdikleri desteklerden dolayı Rumlara tamamen yaklaşılmaya başladılar. Böylece tarafların daha fazla birbirlerine yakınlaşmalarının tabii seyri içerisinde “*Rum-Ermeni İşbirliğinin*”nin temelleri, Rum ve Ermeni Patrikhanelerinin istek ve yönlendirmeleri doğrultusunda, Pontus gönüllülerinden Yunan Subayı Katheniotis ile Ermenistan temsilcisi Terminassian tarafından 1918’de Cenevre’de “*Türkiye’de Zulme Uğramış Milletler Birliği*”nin kurulmasıyla sağlam bir zemine oturtulmaya çalışıldı²⁵. Cenevre’de bu dönem içerisinde kısmen resmîyet kazandırılan Rum ve Ermeni beraberliği aynı yılın Aralık ayında Rum Patrik Vekili Doretheos ve Ermeni Patriği Zaven Efendi’nin çabalarıyla “*Rum-Ermeni Birliği Komitesi*”nin kurulmasıyla daha ileri bir safhaya taşındı²⁶. “*Rum-Ermeni Birliği Komitesi*”, Rumların ve Ermenilerin çıkarları doğrultusunda işbirliği halinde hareket edilmesi hususunda tavsiye ve telkini aşarak emirler veriyordu. Bunun yansımaları Osmanlı Mebuslar Meclisi’nde de görüldü. Bir süre önce 4 Kasım 1918’de Rumlara ve Ermenilere karşı olumsuz davranışların cezalandırılması yönündeki Rum ve Ermeni mebusların istekleri, 16 Kasım’da bir önerge haline getirilmişti. 12 Aralık 1918’de konu ile ilgili olarak bir heyet oluşturuldu²⁷. Bundan kısa bir süre sonra 16 Aralık’ta İstanbul Divan-ı Harb-i Örfî’si kuruldu ve yargılama süreci başlatıldı.²⁸

I. Dünya Savaşı başlarında ortaya çıkan, sonlarına doğru resmîyet kazanan ve “*Rum-Ermeni Birliği Komitesi*”nin çabaları sonucunda oluşturulan “*Rum-Ermeni İşbirliği*”²⁹ 4 Ocak 1919’da yapılan Büyükkada toplantısıyla Türkiye topraklarındaki stratejisini belirginleştirdi. Bu toplantının amacı mevcut işbirliğinin zeminini gittikçe sağlamlaştırarak, Türklere karşı daha düzenli ve güçlü bir şekilde mücadele etmektir³⁰. “*Rum-Ermeni Birliği Komitesi*” tarafından Rumların ve Ermenilerin, Türklere karşı verilen mücadelede mümkün olduğu kadar “*Rum-Ermeni İşbirliği*” zeminine dâhil edilmelerine özen gösterildi. Adı geçen komitenin düzenlediği müşterek törenlerle, her iki cemaat mensuplarının hem gözlerine, hem de gönülleri-

²⁵ Yusuf Sarıncay, “Pontus Meselesi ve Yunanistan’ın Politikası”, **Pontus Meselesi ve Yunanistan’ın Politikası (Makaleler)**, Ankara 1999, s. 29.

²⁶ **Pontus Meselesi**, (Yay. Matbuat Müdüriyet-i Umumisi), Ankara 1338, s. 37.

²⁷ Tayyib Gökbilgin, **a.g.e.**, I, s. 16.

²⁸ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918–1919)**, I, İstanbul 1992, s. 197; Tutuklamalar ve kovuşturmalara ilgili olarak bkz. *aynı eser*, s. 197 vd.

²⁹ **Pontus Meselesi**, s. 37.

³⁰ Alexis Alexandris, **a.g.e.**, s. 59.

ne hitap edilmek suretiyle zihinleri fethedilmek istendi. Bu amaçla 5 Ocak 1919'da İstanbul'da Ayatriada Kilisesi'nde Türkler tarafından katledildikleri iddia edilen Rumların ve Ermenilerin ruhu için büyük bir ayin gerçekleştirildi. Ayine Yunan Deniz Kuvvetleri'ne ait Averof zırhlısı komutanı ve çok sayıda Yunan bahriyelisi de katıldı³¹. Bu sürecin hızlandırılması ve buna bağlı olarak hükümet yetkililerinin sindirilmesiyle faaliyetlerini elverişli bir ortamda gerçekleştirmek isteyen Rumlar ve Ermeniler, dışarıda da benzer birlikteliklerini ve çabalarını sürdürdüklerinden; 1919 yılı Ocak ayının sonu ve Şubat ayının ilk günlerinde Londra'da oluşturdukları müşterek bir heyet ile İngiliz Parlamentosunu ziyaret ettiler. Burada 1915 sevk ve iskân sırasında gayrimüslimlerin katledildiklerini ve bununla ilgisi olan Osmanlı Hükümeti görevlilerinin cezalandırılmalarını istediler.³²

Müttefik Devletler, “*Rum-Ermeni İşbirliği*”ne yönelik desteklerine devam ettiler. Başta L. George olmak üzere pek çok Müttefik temsilcisi, bilimsel ve evrensel değerleri hiçe sayarak resmî istatistikleri dahi tahrif etmekte her hangi bir sakınca görmeden yaptıkları açıklamalarla “*Rum-Ermeni İşbirliği*”nin gücüne güç kattılar. L. George bu amaçla 18 Ocak 1919 Paris Konferansı'nda yaptığı açıklamada sadece İstanbul'da yüz binlerce Rum ve Ermeni olduğunu iddia etti³³. Emperyalist Devletlerin temsilcilerinin pek çoğu sarf ettikleri sözler ve uygulamaları ile L. George'dan geri kalmamaktaydılar. İngiliz üst düzey yöneticilerinden Amiral Webb de, 19 Ocak 1919'da; yaptıklarının sıradan bir işgal olmadığını Türkiye'yi yönettiklerini, icraatları esnasında Rum ve Ermeni tutukluları suçlarına bakmaksızın serbest bıraktıklarını³⁴ ifade ederken, “*durumdan vazife çıkardıklarını*” da gizlememekteydi. Müttefikler bu kadarla da yetinmeyerek, bazı yerlerde depolardaki silahları bile Rumlara ve Ermenilere dağıttılar³⁵. Bu ve benzeri uygulamalar üzerine “*Rum-Ermeni İşbirliği*”nin üst düzey yöneticilerinin emirleri doğrultusunda hareket eden Rumlar ve Ermeniler, 15 Şubat 1919'da güvenliği sağlamakla görevli polisler saldıracak kadar eylemlerini ileri götürdüler.³⁶

³¹ Ömer Sami Coşar, **İstiklal Harbi Gazetesi**, 16 Mayıs 1919.

³² **Sabah**, 3 Şubat 1335/1919.

³³ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 37; Tayyib Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, II, Ankara 1965, s. 209.

³⁴ Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, I, Ankara 1987, s. 44.

³⁵ Tayyib Gökbilgin, **a.g.e.**, II, s. 15.

³⁶ **Akşam**, 16 Şubat 1335/1919.

Türkiye ve Türkiye dışında, Müttefikler ile Rumların ve Ermenilerin birbirlerine destekleri Hıristiyan dünyasının kendi aralarındaki tarihî mezhep çatışmaları unutturulmak istenircesine ortak bir tavır sergilenmeye çalışıldığı gözden kaçmamaktaydı. Bunun somut bir delili olarak; 8 Şubat 1919’da Fransız Doğu Orduları Komutanı General Franchet d’Esperey, beyaz at üzerinde, kurtarıcı bir tavırla İstanbul’a girerken Rumların ve Ermenilerin oluşturduğu coşkulu kalabalık tarafından karşılandı. Bundan önce 23 Kasım 1918’de de İstanbul’a gelen adı geçen komutana yapılan karşılama töreni ile Fatih’in İstanbul’a girişine benzer bir görüntü verilerek,³⁷ adeta tarihten ve özellikle Türkler’den intikam alınmaya çalışılması için gösterilen çaba açık bir şekilde gözler önüne serilmekteydi. General Franchet d’Esperey, iki hafta sonra “*Rum-Ermeni İşbirliği*”nin resmiyet kazandığı yer olan Büyükkada’yı ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında Rum çocuklarının ellerinde Yunan ve Fransız bayrakları vardı³⁸. Tabii olarak bu yaşananlar Türkler arasında Rumlar, Ermeniler ve Müttefik Devletler ile ilgili olarak olumsuz fikirlerin; Müttefiklerin, Rumlar ve Ermenilerin kendilerini katletmelerine izin verdiklerine dair olanlar da dâhil olmak üzere artmasında etkili oldu. Bu durum çok abartılı bir şayia gibi görünse de kesinlikle gerçek olduğu; Müttefik Devletlerin üst düzey yetkilisi olan Amiral Calthorpe’un göreve getirildikten yedi ay sonra kendi yetkililerini bilgilendirirken; “*hiçbir Türk’e hiçbir yardımda bulunmamak bizim tutarlı politikamız olmuştur*”³⁹ ifadelerinden de anlaşılmaktadır. Türkiye’de Rumlar ve Ermeniler lehine belirtilen hususların yaşandığı günlerin hemen sonrasında başta Fransız olmak üzere Avrupa basınında Rumların ve Ermenilerin, Türkler tarafından katledildiklerine dair Avrupa kamuoyu, yoğun olarak yalan ve yanlış bir şekilde Rum ve Ermeni propagandasıyla etkilenmek istendi.⁴⁰

Rum-Ermeni İşbirliği, mevcut Osmanlı yönetimini milletlerarası alanda yıpratmak için mümkün olan her fırsatı değerlendirmeye çalıştığından dolayı Sultan Vahdettin’in, seçim yapılmak kaydıyla 21 Aralık 1918’de Osmanlı Mebuslar Meclisi’ni fesih⁴¹ kararı Rum ve Ermeni ruhaniler arasında büyük bir sevinçle karşılanmıştı. Çünkü hem Mondros Mütarekesi’nin etkisiyle oluşturulan belirsizlik ortamında meclisin de aktif olarak bulun-

³⁷ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV, İstanbul 1972, s. 456.

³⁸ Alexis Alexandris, **a.g.e.**, s. 59.

³⁹ Alan Palmer, **a.g.e.**, s. 387.

⁴⁰ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919–1922**, Ankara 1988, s. 74–84.

⁴¹ Cemil Koçak, “Meşrutiyet’te Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, IV, İstanbul 1985, s. 964.

madığı şartlar ve seçim süreci içerisinde çok rahat bir şekilde davranabilecekler, hem de meclis faal olmadığı gerekçesiyle Osmanlı Devleti'ni Avrupa Devletlerine şikâyet edebileceklerdi. Fakat hükümet 1919'da seçimin yapılması ve yeni meclisin oluşturulması için hemen harekete geçti. Başlatılan seçim çalışmalarından Rum ve Ermeni din görevlileri çok rahatsız oldular. Bundan dolayı 1919 seçimlerinin yapılmaması için faaliyetlerini artıran “*Rum-Ermeni İşbirliği Grubu*” gazetelerde, gayrimüslimlerin zorla seçime sokulmak⁴² için kaydedildikleri haberlerinin yanında, Türkiye’de gayrimüslimlerle ilgili can güvenliği ve asayişin olmadığı vs. gibi sudan sebeplerle seçime katılmayarak engellemek istediler.⁴³

Fiilen işgal altındaki İstanbul’da; Türklerden kaynaklanan bir asayişsizlik ve ileri sürülen asılsız iddiaların gerçek olması mümkün değildi⁴⁴. Rum ve Ermeni Patrikhanelerinin seçimi engelleme gayretleriyle almak istedikleri tedbirin asıl sebebi, seçime bağlı olarak yapılacak çalışmalarda nüfuslarıyla⁴⁵ ilgili gerçek rakamların ortaya çıkarılma endişesini taşımalarındandı. Çünkü o zamana kadar nüfuslarını abartılı⁴⁶ olarak dünya kamuoyuna açıkladıklarından dolayı, seçime iştirak ettikleri takdirde gerçek rakamların ortaya çıkacak olması tedirginliklerini arttırdı. Bu amaçla seçime katılmamak için türlü bahaneler ileri sürdüler. Fakat benzer hususla ilgili olarak hiçbir endişeleri olmayan Museviler⁴⁷ seçimlere katıldılar. Bu da seçimlerle ilgili gerçeği açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Rumların ve Ermenilerin olumsuz tavırlarına rağmen ülkede herhangi bir kargaşalığa meydan vermemek amacıyla olan kuruluşların başında gelen ve Dr. Esat Bey’in başkanlığında faaliyet gösteren Millî Kongre Cemiyeti’nin⁴⁸ çabalarıyla Patrikhaneler ve Hükümet nezdinde teşebbüse geçilerek, Rum ve Ermenilerin güvenlikle ilgili gerekçeleri ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Hakikaten hükümet yetkilileriyle kurulan irtibat sonucunda patrikhanelerin encümen seçimindeki mazeretleri, yetkililerin özetle; oy kullanmayanların oylarını kullanabilecekleri gibi, hatta isterlerse oy pus-

⁴² *Türk Dünyası*, 18 Teşrinievvel 1335/Ekim 1919.

⁴³ *Türk Dünyası*, 23 Teşrinievvel 1335/Ekim 1919.

⁴⁴ *Aynı gazete*.

⁴⁵ *Türk Dünyası*, 18 Teşrinievvel 1335/Ekim 1919.

⁴⁶ *Türk Dünyası*, 9 Teşrinisani 1335/9 Kasım 1919.

⁴⁷ Zafer Toprak, “Meşrutiyet’te Seçimler ve Seçim Mevzuatı” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1985, s. 976.

⁴⁸ Millî Kongre Cemiyeti hakkında bilgi için bkz., Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasî Partiler 1859–1952*, İstanbul 1995, s. 417–420.

lalarını bir zarfa koyarak gönderebileceklerine⁴⁹ dair yaptıkları açıklamayla giderildi. Bütün bu teşebbüslere ve hükümetin açıklamalarına rağmen patrikhanelerin seçimle ilgili fikirleri değişmedi.

“*Rum-Ermeni İşbirliği*”nin bu ve benzeri olumsuz tutum ve davranışları İstanbul’daki Müttefik Kuvvetler Yüksek Komiserliği’nde oluşturulan “*Rum-Ermeni Masası*”na⁵⁰ da yansdı. Adı geçen işbirliği grubu, aynı adlı masayı hem etkiliyor, hem de ondan aldığı destekle Türklerin aleyhine yürüttükleri yoğun kampanyalarını lobi ve propaganda faaliyetleri çerçevesinde sürdürüyordu⁵¹. Türklere karşı yürütülen faaliyetlerin ardı arkası kesilmediği gibi artarak devam etti. Başta İngiltere olmak üzere Müttefik Devletlerin, Karadeniz Bölgesinde özellikle de Samsun ve çevresinde Türklerin, gayrimüslimlere yönelik katliamlarda bulduklarına dair iddialar mevcuttu. Bunların yerinde incelenmesi amacıyla Mustafa Kemal Paşa’nın, Samsun’a çıkmasından sonra Hariciye Nezareti’nin Yüksek Komiserliğe gönderdiği yazıda; Karadeniz Bölgesinde Rumların, Doğu Anadolu’da da Ermenilerin Türklere yönelik saldırılarda buldukları belirtilmektedir. Bundan da anlaşılacağı gibi Türkleri katletmeye yönelik faaliyetlerde Rum ve Ermenilerin, “*Rum-Ermeni İşbirliği Grubu*” sayesinde eş güdümlü bir şekilde eş zamanlı olarak harekete geçtikleri görülmektedir.⁵²

Bu ve benzeri uygulamalar “*Rum-Ermeni İşbirliği*”nin tamamen güçlendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Her iki unsurun birlikte daha sıkı bir işbirliği içerisinde hareket etmeleri için Taşnak Cemiyeti de yoğun bir çaba içerisindeydi. Nitekim Kafkasyalı bir Ermeni olan Şirvanzâde adındaki Taşnak üyenin⁵³ uzun bir süreden beri İstanbul, İzmir ve Paris arasında gidip geldiği Ekim 1919’da tespit edildi. Türkiye içinde ve dışında Rumların ve Ermenilerin, Türklere karşı kışkırtıcı tavırları o derece artmıştı ki; Millî Mücadele’ye sürekli olarak olumsuz bir tavır sergilediği açıkça belli olan Damat Ferit Paşa⁵⁴ dahi bunları ciddi olarak uyarma gereğini duymasına rağmen Rum Patrikhanesi faaliyetlerini sürekli artırma eğilimindeydi.

⁴⁹ **Türk Dünyası**, 23 Teşrinisani 1335/Ekim 1919.

⁵⁰ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 38–39.

⁵¹ **Tasvir-i Efkâr**, 12 Şubat 1335/1919.

⁵² Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 104–107.

⁵³ Hariciye Nezareti’nden, Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 28 Teşrinievvel 1335/28 Ekim 1919 tarihli tahrirat: BOA, *DH-KMS*, nr. 49–2/59.

⁵⁴ Tayyib Gökbilgin, **a.g.e**, I, s. 59.

Rum Patrikhanesi'nin çabaları çerçevesinde ve talimatı doğrultusunda Trabzon Metropoliti Hrisanthos, 27 Mart 1919'da Paris Konferansı'na⁵⁵ katılmak üzere harekete geçti ve burada 2 Mayıs 1919 tarihinde “*Esaret Altındaki Rumlar'ın Delegatesi*”⁵⁶ sıfatıyla görüşmeler yaptı. “*Rum-Ermeni İşbirliği*” temsilcilerinin Türkiye dışındaki faaliyetlerinde, kendilerine Türkiye dâhilindeki Müttefik Devletler temsilcileri tarafından da tam destek verildi. Bu destekten emin olan Rum ve Ermeni Patrikleri, 3 Temmuz 1919'da İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret ederek; Türkiye'deki huzursuzluğun ve asayişsizliğin tek sebebinin hükümet olduğunu belirterek, bu durumdan kurtulmak için Müttefik Devletlerin en kısa zamanda tedbirler almasını istediler⁵⁷. “*Rum-Ermeni İşbirliği*”nin bu tür faaliyetleri Osmanlı Hükümeti yetkilileri tarafından bilinmesine rağmen, Rum ve Ermeni muhacirlerle ilgili olarak onların sıkıntılarının giderilmesi konusunda her hangi bir aksaklığa meydan vermemek için imkânlar dâhilinde çaba gösterildi⁵⁸. Hükümet yetkililerinin bu iyi niyetli yaklaşımları dahi “*Rum-Ermeni İşbirliği*”ni devlet aleyhine faaliyetlerinden uzaklaştıramadı. Mevcut işbirliğinin omurgasını oluşturan Rum ve Ermeni ruhanî liderleri 1 Ağustos 1919'da ABD'nin İstanbul Konsolosluğu'nda bir araya geldiler. Bu toplantıda Türkiye'de, Türk idaresinden kurtulma uğruna her hangi bir himayeyi rahatlıkla kabul edebileceklerine dair mutabakat halinde olduklarını belirttiler.⁵⁹

Rumların ve Ermenilerin işbirliği halinde olduklarını ilk fark edenlerden olan Mustafa Kemal Paşa, 22 Ağustos 1919'da gayet gizli tutulmasını işaret ederek bir genelge yayınladı. Bu genelgede; Rum Patrikhanesi'nde, Patrikvekili Dorotheos başkanlığında Mavri Mira adında bir cemiyet kurulduğunu, aynı cemiyet ile Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin de birlikte hareket ettikleri belirtilirken, “*Rum ve Ermeni İşbirliği*”ne açıkça dikkat çekildi⁶⁰. Mustafa Kemal'in Atatürk, endişelerinde ne kadar haklı olduğunu Rum ve Ermeni Patrikleri 15 Ekim 1919'da Türkiye'nin bütününün işgal edilmesi yönündeki isteklerini Müttefik Kuvvetler Yüksek Komiserliği'ne

⁵⁵ BOA, *DH. KMS*, nr. 49–2/52, 6 Teşrinisani 1335/6 Kasım 1919.

⁵⁶ **Pontus Meselesi**, I. Kısım, s. 50; **Hâkimiyet-i Millîye**, “Pontus Meselesi ve Safhaları”, 17 Mart 1922.

⁵⁷ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 51.

⁵⁸ Dâhiliye Nezareti'nden Konya Vilayeti'ne gönderilen 6 Temmuz 1335/1919 tarihli telgraf: BOA, *DH-ŞFR*, nr.101/19–5.

⁵⁹ **İkdam**, 2 Ağustos 1335/1919.

⁶⁰ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara 1927, s. 3.

bir muhtıra halinde iletmış olmaları açıkça ortaya koydu⁶¹. Ayrıca adı geçen ikili, 1919 Ağustosunun son günlerinde İstanbul’a gelen General Harbord’u da gizli olarak beraber ziyaret ettiler.⁶²

İstanbul Hükümeti’nin yaklaşımları istenilen sonucu vermezken, Mustafa Kemal Paşa’nın uyarılarında haklı olduğu açıkça görülmüştür. Şöyle ki; Rum Patrikhanesi’ne bağlı olarak Pontusçu faaliyetlerini yürüten Metropolit Hrisanthos’un, Avrupa kamuoyunu etkilemek amacıyla söylediği sözler ile Ermeni Patriği Zaven Efendi’nin gazetelere verdiği demeçlerde ifade ettiği; “*gayrimüslimlerin Türk tehlikesi ile karşı karşıya oldukları*”na dair açıklamalar hem muhteva olarak, hem de zaman olarak örtüşüyordu. Ancak her ikisine de cevap niteliğinde olarak Mustafa Kemal Paşa yaptığı açıklamada; “*gayrimüslimlerin her zamankinden daha güvenli bir ortam içerisinde bulduklarını ...*” belirtti⁶³. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’yı doğrular nitelikte, İstanbul’dan uzak ve Anadolu’da yaşayan bazı Rum ve Ermeni temsilciler kendilerini güvende hissettiklerini Dâhiliye Nezareti’ne 21 Ekim 1919 tarihinde çektikleri telgrafla bildirdiler⁶⁴. Bütün bunlara rağmen Rum ve Ermeni Patrikleri’nin, Mustafa Kemal Paşa’ya güven duymadıklarına dair düşüncelerini zaman zaman İstanbul’da bulunan Yüksek Komiser Robeck’e aktararak yardım istedikleri, adı geçen komiserin 11 Kasım 1919 tarihli raporundan anlaşılmaktadır.⁶⁵

Rum-Ermeni İşbirliği, patrikhanelerinin çabalarıyla Yunan ordusunda gönüllü bir Ermeni alayı teşkil edebilecek kadar ileriye götürüldü⁶⁶. Bu noktaya kadar taşınan Rum-Ermeni İşbirliği, patrikhanelerde Türklerle birlikte çözüm arama fikrini tamamen ortadan kaldırdı. Bundan sonra yapılacak olan tek şey, Ermeniler açısından “*Büyük Ermenistan*”, Rumlar için de “*Bizans*” hayalinin gerçekleştirilmesiydi. Bu konuda Rum Patrikhanesi daha faal durumdaydı. Patrik Vekili Dorotheos, bu düşüncelerini 14 Şubat 1920’de L. George’ye yazdığı mektupta; “*İstanbul’un Türklükle alâkasının kalmadığını ve Yunanistan ile birleşmek istediklerini*” açıkça ifade ederek ortaya koydu.⁶⁷

⁶¹ İsmail Hami Danişmend, *a.g.e.*, s. 467.

⁶² Seçil Akgün, *a.g.e.*, s. 71.

⁶³ *Tasvir-i Efkâr*, 22 Teşrinievvel 1335/22 Ekim 1919.

⁶⁴ Tayyib Gökbilgin, *a.g.e.*, II, s. 98.

⁶⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 38–40.

⁶⁶ *Akşam*, 3 Temmuz 1336/1920.

⁶⁷ Alexis Alexandris, *a.g.e.*, s. 57–59.

Ayrıca yine Robeck'in 4 Temmuz 1920 tarihli bir başka raporundan; Ermenilerin ellerinde yeterince silahları olduğu ve Yunan ordusunun ilerlemeye başlamasıyla birlikte, saldırıya geçebileceklerini bildirdikleri anlaşılmaktadır⁶⁸. Sevr Antlaşması'nın⁶⁹ imzalanmasından sonra "*Rum-Ermeni İşbirliği*"nin, fesat faaliyetlerini arttırdıkları görülmektedir. Bu faaliyetler arasında casusluk ve ihanet olarak kabul edilebilecek her türlü girişim vardı. Bundan dolayı Batı Cephesi komutanı Ali Fuat Paşa, TBMM Riyasetine, Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyasetine, Müdafaa-i Milliye ile Dâhiliye Vekâletlerine gönderdiği 1 Eylül 1920 tarihli telgrafta; Rumların ve Ermenilerin savaş alanları dışına çıkarılmalarını istedi.⁷⁰

Özellikle İngilizler, Rumları ve Ermenileri casusluk faaliyetlerinde kullanmak amacıyla Karadeniz sahillerinden Anadolu'ya sokmak için özel bir çaba sarf ettiler⁷¹. İngilizlerin bu çabaları Patrikhaneler tarafından da desteklendi. Fakat *Rum-Ermeni İşbirliği*, Karadeniz ile ilgili bazı hususlarda zaman zaman zafiyet gösterdiğinden bilhassa Rumlar bu durumdan çok rahatsız oldular. Çünkü Avrupa Devletlerinde önemli askerî ve siyasî çevreler arasında Ağustos 1920 tarihlerinde Pontus olarak belirtilen topraklardan bir kısmının Ermenilere de verilebileceği haberleri yayıldı. Bunun üzerine Hrisanthos çok telaşlandı⁷². Hâlbuki Hrisanthos, Fener Patrikhanesi'nin talimatları doğrultusunda, "*Rum-Ermeni İşbirliği*"nin faaliyetleri içinde bulunmuş ve birçok defa Ermeni Patriği Zaven Efendi ile görüşmüştü⁷³. Ayrıca aynı durumla ilgili olarak henüz 12 Şubat 1919'da İngiltere'deki Rum-Ermeni lobisi, bu hassas hususun altını çizerek tarafları hissî davranmamaları, birbirlerine karşı daha anlayışlı olmaları ve çatışmaya girmemeleri için uyarıyordu.⁷⁴

Bu uyarılar yerine ulaştığından Millî Mücadele süresince hiç aksamadan etkisi görüldü. Buna bağlı olarak tesis edilen işbirliği o derece ileri götürüldü ki; II. İnönü Savaşı devam ederken 24 Mart 1921'de Kocaeli'nde Yunan askerleri arasına yerli Ermeniler ve Rumlar birlikte katıldılar.⁷⁵ Fiili

⁶⁸ Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul 1970, s. 255.

⁶⁹ Sevr Antlaşması hakkında tafsilatlı bilgi için bkz., Reşat Ekrem [Koçu], *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923*, İstanbul 1934, s. 274-281.

⁷⁰ Ali Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi*, Ankara 1992, s. 219.

⁷¹ *Aynı eser*, s. 257.

⁷² *HTVD*, Vesika nr. 1614, , Sayı: 74. Ankara 1955.

⁷³ Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991, s. 127.

⁷⁴ Dimitri Kitsikis, *a.g.e.*, s. 187.

⁷⁵ *İleri*, 25 Mart 1337/1921.

olarak ateş hattında devam eden işbirliği aynı zamanda fikir bağlamında da desteklenmeye özen gösterildi. Nitekim Kütahya-Eskişehir Savaşı sırasında 13 Temmuz 1921’de Ermeni General Torkom, Yunanistan’ın Londra Büyükelçiliğine yazdığı mektupta; Rumların ve Ermenilerin millî amaçlarına hizmet edecek “*Yeni Doğu*” adında bir dergi çıkarmak istediklerini ve derginin Yunan temsilcilikleri aracılığıyla, dağıtımına yardımcı olunmasını istedi. Torkom’un bu isteği kayda değer bulunarak olumlu cevap verildi.⁷⁶

“*Rum-Ermeni İşbirliği*”nin somut olarak görüldüğü yerlerin başında İzmir de yer almaktaydı. İşgalden önce başlayan birlik ve beraberlik gösterilerinin ilk örneklerinden biri, bundan önce 5 Ocak 1919’da İstanbul’da Rum Kilisesi’nde yapılan müşterek ayinin bir benzeri olarak 2 Mayıs 1919’da Rumların ve Ermenilerin iştiraki ile İzmir Ermeni Kilisesi’nde gerçekleştirildi⁷⁷. İşgal süresince de İzmir’de “*Rum-Ermeni İşbirliği*” açıkça görülmektedir. 15 Mayıs 1919’da bir oldu-bitti ile Yunan askerleri tarafından İzmir’in işgali⁷⁸ üzerine İzmir Ermeni cemaatı Venizelos’a tebrik telgrafı gönderdi. Bu telgrafta Yunan askerlerinin kendilerine hürriyet ortamı açacağı ümitlerini açıkça ifade ettiler. Ermeniler bununla da yetinmeyerek Rumlar ile birlikte İngiliz, Fransız ve ABD askerlerinin elbiselerini giyerek, pervasızca hareketlerde bulunmaya devam ettiler. Bununla amaçları İzmir’de asayişin bozulmasını gerçekleştirerek, Türkleri sindirmektir. Türkleri imha etme konusunda hemfikir olan Rumlar ve Ermeniler, amaçlarına ulaşmak için defalarca kiliselerde toplandıkları⁷⁹ yetmiyormuş gibi, Türklerin morallerini bozmak için Yunanlı komutanların himayesinde gece kulüplerinde Venizelos marşının da çalındığı resmî eğlenceler düzenlediler.⁸⁰

İzmir Metropolit Hrisostomos, Küçük Asya Cemiyeti aracılığıyla 1922 Martı’nın ilk haftasında yayınladığı bildiriyle 15–50 yaş arasındaki bütün Rumların ve Ermenilerin Yunan ordusuna katılmalarını istedi⁸¹. Ermeni Generali Torkom, 1922 yılı Nisan ayı başlarında “*Rum-Ermeni İşbirliği*”ne dair düşünceleri bizzat eyleme dökmek ve Rum-Ermeni dostluğunu pekiştir-

⁷⁶ Dimitri Kitsikis, *a.g.e.*, s. 187.

⁷⁷ Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli–1919–1923)*, Ankara 1999, s. 67–68.

⁷⁸ BOA, *DH. İ.U.M.*, E-51/78, 14/15 Mayıs 1335/ 1919; İzmir’in işgaliyle ilgili tafsilatı bilgi için bkz. Mustafa Turan, “İzmir’in Yunanlılar Tarafından İşgali (15 Mayıs 1919)”, *Türkler*, XV, Ankara 2002, s. 756–764.

⁷⁹ Mustafa Turan, *a.g.e.*, s. 67–68.

⁸⁰ Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, (Yay. Zeki Arıkan), Ankara 1991, s. 95.

⁸¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Mart 1338/1922.

mek için İzmir'e gelerek çalışmalarına devam etti⁸². Hemen hemen aynı tarihlerde Ermeni Patriği Zaven Efendi, zaman zaman daha önce de yaptığı gibi, emperyalistlerin desteğiyle Yunan ordularının Türk topraklarında gerçekleştirdiği işgalden çok memnun olduklarını ve bunu belirtmekten mutluluk duyduğunu ifade etmekten kendisini alamadı⁸³. İzmir'de "*Rum-Ermeni İşbirliği*", her iki unsurun müşterek olarak kurdukları "*Genç Hıristiyanlar Cemiyeti*" sayesinde özellikle Hıristiyan gençler arasında sıkı ve samimi bir işbirliği gerçekleştirdi. Adı geçen cemiyetin öncülüğünde zaman zaman yaptıkları gösterilerine 1922 Haziranı'nda arttırarak devam ettiler.⁸⁴

Fakat Türk Millî Mücadelesi'nin 26 Ağustos 1922 ile birlikte açıkça ortaya çıkan başarı belirtileri somutlaştıkça Rumlar ve Ermeniler tedirgin olmaya başladılar. Bu tedirginlik safhasında da birlik ve beraberliklerini muhafaza etmeye çalışmaları bunun sıradan bir dayanışma olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim İzmir'de Rum ve Ermeni cemaat temsilcileri 5 Eylül 1922'de Müttefik Devletler konsoloslarını ziyaret ederek, kendilerini bekleyen tehlikeye dikkat çekmek istediler⁸⁵. Ancak işgalin ilk gününden itibaren destek verdikleri Yunan askerlerinin, işgalin son günlerinde gayrimüslim ahalinin güvenliğini Rum ve Ermeni muhafızlara bırakarak İzmir'i terk etmeleri üzerine bunlardan ümidini kesen Ermeniler ve Rumların kiliselere sığınmaktan başka çareleri kalmadı⁸⁶. İşgalin ilk günleriyle birlikte başlayan "*Rum-Ermeni İşbirliği*", yine işgalin son günlerine kadar devam etti. Fakat işbirliği halinde Türklere yaptıkları zulmü kendileri ayrıntılarıyla bilen Rumlar ve Ermeniler fazla direnemediler ve kurtuluşu bir alev topu haline getirdikleri İzmir'den kaçarak, şehrin açıklarında duran Müttefik Devletler donanmalarına ait gemilere⁸⁷ sığınmakta buldular. Rumlar ve Ermeniler işgal döneminde Yunan askerlerine yardım ve yataklık ettikleri gibi, Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'e girerken de saldırılar düzenlediler⁸⁸. İzmir'i ateşe verenler, her zaman olduğu gibi Müttefik Devletler Konsolosluklarının, özellikle de İngiliz Konsolosluğu'nun teşviki ile hareket eden "*Rum-Ermeni İşbirliği*" grubu mensuplarıydı.⁸⁹

⁸² **Tercüman-ı Hakikat**, 11 Nisan 1337/1922.

⁸³ **Tevhid-i Efkar**, 15 Nisan 1337/1922.

⁸⁴ **Akşam**, 13 Haziran 1338/1922.

⁸⁵ **İkdam**, 6 Eylül 1338/1922.

⁸⁶ David Walder, **Çanakkale Olayı**, (M. Ali Kayabal), İstanbul 1970, s. 209–212.

⁸⁷ Alan Palmer, **a.g.e.**, s. 404.

⁸⁸ Mustafa Turan, **a.g.e.**, s. 68–69.

⁸⁹ **İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar**, (Yay. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı), Ankara 1994, s. 191–192.

Rumlar ve Ermeniler, Türk ordusunun İzmir’e girmesinden sonra kurtuluş ümitlerini tamamen kaybettiler. Artık sıranın İstanbul’a geldiğini anlamışlardı. Bundan dolayı tek kurtuluş yolu olarak da Türkleri tahrik ederek İstanbul’da bir iç savaş çıkarmak son ümitleriydi⁹⁰. Belki bu bahaneyle Türkler, İstanbul’dan tamamen uzaklaştırılırlar veya burada Müttefik Devletlerin denetimi altında muhtar bir idarî yapı oluşturulurdu. Rum Patriği Meletios başkanlığında, İzmir’in işgali süresince Türklere yapılan baskı ve zulümlerin merkezinde bulunan ve bundan dolayı öldürülen İzmir Metropoliti Hrisostomos için dini bir tören düzenlendi. Bu törende Meletios, İstanbul’dan ayrılmayı düşünenlerden Hrisostomos gibi cesaretli hareket etmelerini⁹¹ ve Türkiye’den kaçmanın son çare dahi olamayacağını altını çizerek, gerekirse kendilerini ölüme bile hazırlamalarını istedi. Patrik Meletios, Ermeni Patriği Zaven Efendi ile birlikte göçün önüne geçmek için bir bildiri yayınladılar. Bu bildiri bütün Rum ve Ermeni Kiliseleri’nde okundu.⁹²

Mondros’tan Sevr’e-Mudanya’dan Lozan’a uzanan süreçte, hem fiili mücadele, hem de siyasî anlamda Ermeniler ve Rumlar işbirliklerini devam ettirdiler. Rumların ve Ermenilerin özellikle Sevr Antlaşması’nda kendilerine tanınan ayrıcalıkların uygulamaya geçmesine Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk Milleti engel oldu. Türk Kurtuluş Savaşı ile gerçekleştirilen bu duruma, önce Mudanya Mütarekesi, sonra da Lozan Antlaşması ile milletlerarası bir nitelik kazandırıldı. Lozan müzakereleri sırasında Türkiye Rumları’nın geleceği mübadele ile ilgili olarak halledildi. Türkiye Ermenilerine gelince Lord Curzon, İsmet Paşa’ya Türkiye’yi kastederek; “*bu koca memlekette Ermeniler için bir parça yer yok mu*”⁹³ diye sordu. Tartışmalar sonunda sorunun cevabının hayır olduğu açıkça anlaşılmaktadır⁹⁴. Müttefik devletler tarafından vaat edilen “*Millî Yurt/Ermeni Yurdu*” ise Türk Hükümeti temsilcileri tarafından tartışılmak⁹⁵ dahi istenmedi. Böylece Ermeniler üzerinde yaşadıkları devlete karşı faaliyette bulunmakla ve işbirlikçi olmakla kaldılar.

⁹⁰ Akşam, 25 Eylül 1338/1922.

⁹¹ İkdam, 26 Eylül 1338/1922.

⁹² Sabah, 5 Teşrinievvel 1338/5 Ekim 1922.

⁹³ Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul 1943, s. 133.

⁹⁴ Aynı eser, s. 127–137; Cemil Bilsel, *Lozan*, II, İstanbul 1933, s. 287–288; Tartışmalar ile ilgili olarak bkz. Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, I, İstanbul 2001, s. 184, vd; Aynı eser, II, s. 155, vd.

⁹⁵ Alan Palmer, *a.g.e.*, s. 416.

Sonuç

Rumlar ve Ermeniler, Türkiye topraklarında hemen hemen hiç hor görülmeden, hatta geniş bir hoşgörü içerisinde yaşıyorlardı. Buna rağmen bunların, özellikle yakın dönem Türkiye tarihinde Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sürecinde Türklere karşı Emperyalistlerin tertip, tahrik ve teşvikleriyle başlayan birbirlerine yakınlaşmaları sıradan bir beraberlikten daha ileri bir safha olan ve neredeyse tamamen uzlaşmayı ve uyuşmayı aşan, hatta bağlaşmaya varan bir “işbirliği” özelliği gösterdi. Rumların ve Ermenilerin bu tavrı Türkler açısından “*Millî Mücadele*”yi güçleştirdi. Ancak diğer taraftan Türkiye’de yaşayan Müslümanların, hatta Ortodoks Türklerin Müslümanlarla birlikte hareket etmelerini zorunlu hale getirdiği ve İzmir’in işgalinde olduğu gibi Millî Mücadele’yi tetiklediği için güçlendirdiği de söylenebilir. Bu sonuç İngiliz belgelerinde 15 Mart 1920’de İngiliz Genel Kurmayı’nda hâkim olan düşünce hakkında bilgi verilirken; “*Siyasî kudret milliyetçilerin eline geçmiştir. ... Millettin tümü savaştan bıkmıştır. ... Fakat ahali topraklarının parçalanarak Rum veya Ermenilere teslim edilmesini önlemek üzere amansız bir şekilde harbe hazır bulunmaktadır. ... Zaman Mustafa Kemal’in lehinedir*”⁹⁶ şeklinde belirtilmektedir.

Millî Mücadele döneminde, “*Ararat Efsanesi*”ni hayata geçirmek isteyen Ermeniler ile “*Megali İdea/Büyük Ülkü*” ideali ile Bizans İmparatorluğu’nu ihya etmeye çalışan Rumlar işbirliği halinde hareket ettiler. Her iki unsurun ideallerinin ham bir hayal olduğunu Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk Milleti/Kemalistler canları pahasına bütün dünyaya gösterdiler. Müttefikler de yukarıda belirtilen Rum ve Ermeni düşüncelerinin önünde tek engel olarak Kemalistler adını verdikleri vatanseverleri görüyorlardı ve “*Kemalistlerin başı ezilmeden*”⁹⁷ bunların gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını altını çizmişlerdi.

Tarih elbette barışın kıymetini anlamak için çok önemlidir ve bu manada yorumlanmalıdır. Fakat unutulmamalıdır ki; “*Kökleri derinlerde olmayanların başları göklere eremez*”, üzerinde yaşadığımız topraklarımızın ve köklerimizimizin derinliği konusunda endişeye mahal verecek hiçbir şey yoktur. Ancak en az bin yıldır kök saldıığımız ve anavatan saydığımız toprağımızdan zaman zaman sökülüp atılmak istendiğimizi de unutmamalıyız. Bu ya-

⁹⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 151–152.

⁹⁷ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleri İle Sakarya’dan İzmir’e 1921–1922*, Ankara 1989, s. 45.

pilmaya çalışılırken, yine en az bin yıldır birlikte yaşadığımız insanların, yine bize karşı kullanıldıklarını nesillerimize hatırlatmalıyız. Hatırlatmalıyız ki günün koşullarına uygun olarak estirilmeye çalışılan ve ferdi olarak insanı cezbeden, toplumun bir parçası olarak da yakınlık duyabileceğimiz, fakat millet boyutunda baktığımızda çok farklı bir görüntü arz eden küresel rüzgârlara kapılarak, yer küreden Türkiye olarak yok olup gitmeyelim. Türkiye’de yaşayanlar bu duruma hiç olmazsa ihtiyatla yaklaşmalıdırlar ve evrensel duruşlarını sergilerlerken, öz değerlerini de ortaya koymaktan çekinmemelidirler. Elbette bu toprakların insanları “*Sevr Sendromu*”ndan kurtulmalıdır. Fakat aynı zamanda “*Sevr Şartları*”nı da unutmamalıdırlar. Zaten unutulmasına da imkân yoktur. Fakat hatırlatmaya çalışanlar vitrine “*Sevr Şartları*”nı değil, “*Sevr haritası*”nı koymaya özen göstermektedirler.

Çünkü Türkiye “*Unutulmayan Kaybolan Vatanlara Gezi*” programları adı altında düzenlenen turistik ve kısmen mistik faaliyetlerin yapıldığı yerlerin başında gelmektedir. Bununla da kalmayarak “*Anavatanları Kurtarma Dünya Komitesi*” adına Yunan Kültür Bakanlığı’nın hazırladığı kartta Türkiye; Pontus, Ermenistan, Kürdistan, vs. şeklinde gösterilmektedir. Yunanistan’ın yakın zamana kadar Türkiye’ye yönelik faaliyet gösteren terör örgütlerinden önce ASALA, sonra da PKK’yı resmen desteklediği herkesçe bilinmektedir.⁹⁸

Her şeye rağmen Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bütün vatandaşlarına anayasal anlamda aynı uzaklıkta olarak günün ihtiyaçlarına uygun şekilde uygulamaları hayata geçirmelidir. Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti’nin bütün vatandaşları, yani dününde, bugününde ve geleceğinde ortak payda olarak Türkiye Cumhuriyeti’ni görenler de, birbirlerinin zaafiyetlerini, ayrılıklarını değil, benzerliklerini ortaya koyarak, devletin yönetiminde ve milletin meselelerinde kendilerini en az başkaları kadar yetkili ve sorumlu hissetmelidirler.

⁹⁸ Yusuf Sarımay, a.g.m, s. 59–60.

